

Wójcik, Zbigniew

"Vilniaus akademijos spaustuvė 1575-1773", Irena Petrauskienė, Vilnius 1967 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 21/4, 784-786

1976

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Uderza więc pracowitość, skrupulatność, sumienność autora, a także — co zasługuje na szczególne podkreślenie — jego krytycyzm wobec uzyskanego materiału z tak szczegółowej kwerendy. Dzięki temu otrzymaliśmy opracowanie wartościowe pod względem źródłowym, poprawne metodologiczne, o przejrzystym układzie treści, a przy tym napisane prostą i poprawną prozą naukową.

W książce Cz. Majorka najbardziej została wyeksponowana dydaktyka Komisji Edukacji Narodowej. W dotychczasowych publikacjach poświęconych polskiej reformie szkolnej drugiej połowy XVIII w. akcentowano raczej organizacyjną, ustrojową stronę oświaty publicznej. Cz. Majorek, wzorem innych swoich opracowań historyczno-oświatowych, z powodzeniem dokonał wszechstronnej analizy rozwiązań dydaktycznych książek elementarnych oraz charakterystyki pracy szkół z punktu widzenia realizacji nowożytnych haseł pedagogiki. Omówił on także proces nauczania poszczególnych przedmiotów, dzięki czemu walnie przyczynił się do pełniejszego poznania genezy niemal wszystkich, nowożytnie pojętych dydaktyk szczegółowych.

Powyższe walory książki nie mogą jednak zupełnie przysłonić jej dostrzegalnych usterek. Wydaje się, że autor ma skłonności do zbytniego uszczegółowienia omawianych problemów, przez co czyni je mało czytelnymi (zob. niektóre partie analizy książek matematycznych (s. 103 i nast.). Zastrzeżenia muszą także budzić spotykane niekiedy powtórzenia i powracanie do analizowanych już faktów. Tak na przykład autor trzykrotnie (s. 48—53, 146—153, 321—325) powraca do „Elementarza” — za każdym razem z innego punktu widzenia. Co prawda takie rozwiązanie wynika z generalnych założeń konstrukcji pracy, lecz nie zmienia to faktu, że trudno się skupić podczas lektury niektórych jej części.

W świetle wywodów autora wyraźnie występuje z jednej strony zdecydowane stanowisko Komisji Edukacyjnej w sprawie wprowadzenia do szkół nowych treści nauczania poprzez nowe podręczniki, z drugiej zaś opory ze strony nauczycieli i szerszej opinii, utrudniające wprowadzenie w życie zamierzeń i programów Komisji. Opory te zostały przedstawione w szerszym kontekście opozycji konserwatywnej szlachty i całego klimatu niechętnego reformie.

Oceniając ogólnie, trzeba stwierdzić, że autor umiejętnie wywiązał się z zadania przed sobą postawionego. Szczególnie wartościowe jest sprostowanie przezeń dotychczasowych danych odnośnie faktycznie przez Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych opracowanych i wydanych książek szkolnych. Nie mniej cenne jest zwrócenie uwagi na realizację zamierzeń Komisji Edukacyjnej, na trudności związane z ukształtowaniem pożądanej postawy nauczycieli wobec nowożytnych treści naukowych, a dalej — z brakiem pomocy naukowych i odpowiednich funduszy na wyposażenie szkół. Dzięki temu Cz. Majorek wyprostował zbyt optymistyczny pogląd na działalność Komisji Edukacji Narodowej od strony praktyki szkolnej, który przewijał się poprzez dotychczasową literaturę poświęconą tym zagadnieniom.

Tadeusz Słowikowski
(Kraków)

[Irena] Petrauskienė: *Vilniaus akademijos spaustuvė 1575—1773*. Leidykla „Moksalsas”. Vilnius 1967, 247 s. ilustr. bibliogr.

Oficyna Akademii Wileńskiej — to temat fascynujący dla historyków nauki. Bogata stolica Wielkiego Księstwa Litewskiego przewyższała bowiem nierzadko pod wieloma względami Warszawę, szczególnie w aspekcie życia kulturalnego. Jeżeli weźmie się pod uwagę fakt, że w Wilnie krzyżowały się kultury różnych

wyznań, że współżyły tam ze sobą grupy mówiące po polsku, litewsku, białorusku, żydowski i tatarsku (że wymienię tylko języki większości etnicznych) — odda to bagactwo regionu, które musiało być dokumentowane także produkcją wydawniczą.

Omawiana książka poświęcona została dziejom jednej oficyny wydawniczej w okresie 1575—1773. Byłoby znacznie lepiej, gdyby opracowanie to zostało zakończone rokiem 1795, tzn. aby obejmowało okres do końca istnienia Rzeczypospolitej obojga narodów. Niemniej każda próba odtworzenia dziejów drukarni oraz zestawienia jej produkcji wydawniczej zasługuje na uznanie.

Oficynę Akademicką w Wilnie założył w 1575 r. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł. Początkowo miała ona charakter oficyny różnowierczej, następnie, aż do 1773 r., była kierowana przez jezuitów. W pierwszym okresie jej działalności przy Akademii Jezuickiej związał się z nią Piotr Skarga; w ostatnim — m.in. Marcin Poczobut.

Autorce nie udało się odtworzyć w szczegółach dziejów samej oficyny. Jest to problem wymagający zresztą wieloletnich studiów w archiwach Wilna oraz innych miast Związku Radzieckiego, a także Polski, Francji, RFN i NRD. Autorka dokonała jednak niemało, ustaliła bowiem listę prefektów oficyny (niestety w tekście podano ich nazwiska w zapisie litewskim, a tylko w streszczeniu rosyjskim w prawidłowym brzmieniu) — rozpoczynając od Jana Chondzińskiego (lata 1642—1644) do Jakuba Linkenhejerskiego (lata 1770—1773). W części drugiej przedstawiono analizę dotychczas zidentyfikowanych (choć nie zawsze dostępnych autorce) wydawnictw Oficyny Akademickiej. Przytoczę niektóre dane na ten temat. Zidentyfikowano 2549 druków o łącznej liczbie 247 817 stron; wśród publikacji 1354 ukazało się w języku łacińskim, 1080 — polskim, 85 — litewskim. Drukowano także po grecku, łotewsku i w innych językach. Większość publikacji napisana została przez autorów miejscowych (1794 pozycji). Świecka literatura stanowiła 56,6% produkcji, tzn. 1443 pozycje. W tym wliczone zostały publikacje z zakresu filologii (100), historii i geografii (razem 57 pozycji), filozofii (83 pozycje), prawa (43 pozycje). Ukazywały się także publikacje z zakresu innych dyscyplin naukowych literatury antycznej, opracowania poświęcone sztuce, a nawet czasopisma (oficyna w latach 1760—1763 wydawała się m.in. „Kurier Litewski” i „Wiadomości Literackie”).

Na s. 188—221 zamieszczony został wybór zidentyfikowanych publikacji oficyny z XVI—XVIII w. Podano przy każdej pozycji niezbędne dane bibliograficzne oraz odwołała się na bibliografię Estreichera. W wielu przypadkach zaznaczono sygnaturę biblioteki, w której autorka opisywaną pozycję zidentyfikowała.

Analiza tego spisu rodzi jednak pewne wątpliwości. Autorka bowiem w wielu przypadkach daje wyraz własnej niepewności odnoszącej się do miejsca druku różnych książek. Dlatego przedstawione wyżej wyliczenia nie mogą być ścisłe. W Wilnie było przecież więcej oficyn. Rzecz zrozumiała, że drukarnia uniwersytecka nie gardziła drukiem książki kucharskiej Stanisława Czarnieckiego, ale tego typu druki raczej ukazywały się w oficynach istniejących przy dworach różnych magnatów. Tam też powstało większość druków ulotnych. Piszę o tym dlatego, by wskazać, że istnieje potrzeba opracowania nie tylko dziejów Oficyny Akademickiej do czasu pojawienia się w Wilnie drukarni Józefa Zawadzkiego. Trzeba także mieć na uwadze konieczność opracowania wzajemnych relacji pomiędzy najpoważniejszą oficyną (uniwersytecką) a wileńskimi drukarniami prosperującymi ze zmiennym szczęściem zwłaszcza w XVIII w.

Zwracając uwagę polskiemu czytelnikowi na książkę I. Petrauskienė pragnę podkreślić, że jest to poważne osiągnięcie radzieckiej badaczki. Jest rzeczą zro-

zumiały, że badania w polskich bibliotekach przyniosą jeszcze sporo nowych odkryć. Myślę jednak, że podstawowy zasób produkcji wydawniczej Oficyny Akademickiej w Wilnie został zidentyfikowany.

Zbigniew Wójcik
(Warszawa)

Jaroslav Folta: *Vytváření vědeckých ústavů v Německu 1870—1914*. Praha 1975, 264 s.

Książka Jaroslava Foly o powstawaniu naukowych instytutów w Niemczech w latach 1870—1914 jest siódmym z kolei tomem serii prac z dziedziny przyrodniczo-technicznych, wydawanej przez Oddział historii nauk przyrodniczych i technicznych Czechosłowackiej Akademii Nauk. Omawiane studium wchodzi przy tym w zakres szeroko rozbudowanego planu badań nad organizacją nauki w XIX stuleciu i stanowi interesujący wkład naszych sąsiadów do wiedzy w tej dziedzinie. Autor wykorzystał w swych dociekaniach materiały znajdujące się w Niemieckim Centralnym Archiwum w Merseburgu i Poczdamie, w Centralnym Archiwum Akademii Nauk NRD w Berlinie oraz w Głównym Archiwum Berlin Dahlem. Jak więc widać ograniczył swe źródłowe poszukiwania w zasadzie do zasobów znajdujących się w NRD, co w konsekwencji musiało doprowadzić jego rozważania do pewnego zawężenia i wycinkowości. Nie umniejsza to jednak wartości publikacji J. Foly, ukazującej powiązania wielkiego kapitału z pracownikami uczonych, eksploatację ich intelektualnych i poznawczych możliwości przez monopole. Dodać należy, iż tematyka ta doczekała się w Niemczech szeregu opracowań, szczególnie w ostatnich latach na terenie NRD. Pisali o niej historycy, ekonomiści, socjologowie, jak np. A. Mendelssohn, K. Griewank, F. Trendelenburg, G. Schreiber, F. Schmidt-Ott, A. Harnack, I. Kuczynski, G. Wendel, U. Troitzsch, L. Burchardt i inni. Ustalenia i enuncjacje swych poprzedników autor recenzowanej pozycji potraktował krytycznie, dążąc do konfrontacji poszczególnych stanowisk, sięgając po opracowania pozostające jeszcze w maszynopisie.

Wprowadzenie zasadniczej problematyki poprzedza opis dynamicznego rozwoju przemysłu w XIX wieku, ukazanie opóźnień uniwersyteckich badań wobec potrzeb produkcji. Dysonans ten skłonił przemysłowe zakłady — dysponujące większymi niż uczelnie finansowymi możliwościami — do organizowania własnych naukowo-badawczych instytutów, pracujących wyłącznie dla potrzeb utrzymujących je firm. Typowy przykład dążności do zespolenia laboratoryjnych poszukiwań z pracą fabrycznych hal, stanowiła działalność kierującego elektrotechnicznymi zakładami Wernera Siemensa. Z jego to inicjatywy podjęto badania właściwości materiałów używanych w przemyśle maszynowym, optyce i elektrotechnice. Doświadczenia te kontynuował H. von Helmholtz doprowadzając do powstania instytutu fizyki eksperymentalnej. Niebawem placówka ta stała się jedną z czołowych tego typu w skali światowej. Sygnalizowane przemiany w organizowaniu badań przyrodniczych kształtowały się od roku 1882 (paryski kongres fizyków) do roku 1887, aby po tym okresie przybrać już wyraźny i ustalony schemat.

Łączność nauki z prywatnym kapitałem w miarę wzrastania imperializmu Rzeszy poczęła zwracać uwagę również czynników państwowych. Podjęły one przeto kroki zmierzające do uzyskania nad tymi tendencjami kontroli. Zjednoczenie Niemiec (1870) pociągnęło za sobą dążność do tworzenia instytucji nadzórnych, powoływanych do rozwiązywania zadań ogólnopaństwowych, problemów całego terytorium kraju, dotyczących wszystkich jego mieszkańców. Obejmowały